

A mellékelt szövegű 1510. évi engedély alapján épült, védőfalak által határolt Jánosháza az Erdődy család egyik udvarháza, mellékre-zidenciája volt. Mai képét a 16. századi átépítések során nyerte el.

Horváth Richárd

Várépítés engedélyezése a középkori Magyarországon

Aligha akad olyan magyar ajkú olvasó, aki a „vár” szó hallatán csodálkozva húzná föl a szemöldökét. Részben épp ez a közismertség jelenti ezen építmények máig tartó népszerűségét, ám pontosan ez a tudásanyag okozza néha a történelmi munka egyik fő feladatát, a fogalmak – korabeli értelemben vett pontos – tisztázását. Esetünkben sincs ez másképp. Mert ha várak építéséről esik szó, mindenki tudni véli, hogy azokat ’természetesen’ a főurak, mágnások, hercegek, grófok és persze a királyok építették. Amennyi igazság van ebben a kijelentésben, éppen annyira torzít is. Ebből eredően nem felesleges, tán érdekes is néhány kérdést

megválaszolnunk: 1. Mióta épültek várak engedéllyel? Kik építették azokat? 2. Ki adhatott ilyesféle engedélyt? Mit tartalmaztak azok?

Ami a kezdeteket illeti, egészen a frankok koráig kell visszanyúlnunk. Amikor a későbbi, ún. érett középkori „állam” megszilárdul – ez leginkább a 8–9. századokat jelenti –, kialakult az a nézet, hogy az ország legfőbb birtokosa a király. Eleinte más nem is építhetett erősségeket csak ő. Idevágó első forrásunk Kopasz Károlyhoz (840–877) kapcsolódik, aki 864-ben adta ki az ún. Pistres-i Ediktumot. Ebben többek között a birodalma területén épülő várak emeléséhez feltételként királyi szóbeli jóváhagyását követelte meg, és a felépült várat azután veszély vagy egyéb szükség esetén köteles volt az építető az uralkodó vagy a terület grófja előtt megnyitni.

Ám ezek még csak szavak, még ha királyiak is. Az engedélyezés első írott nyomai 11. századiak, 1030 tájáról Aquitániából, 1091-ből pedig a normanoktól meghódított Angliából származnak. Ha pedig a Közép-Európai régió felé fordulunk, akkor a 13. századig kell várnunk. Az 1275 tájára datálható, Augsburgban keletkezett ún. Sváb tükör már kerekperec kimondta, hogy ítélettel lerombolt vár újjáépítéséhez is uralkodói engedélyre van szükség, és apró-

Szabolcs a mai országterület legjelentősebb föld-fa szerkezetű, királyi építésű ún. ispánsági vára. Építésének ideje a 9-10. század fordulójának évtizedeire tehető

lékosan szabályozta a magyarországi gyakorlatban szinte ismeretlen várhübér minden részletét.

Építéshez, újjáépítéshez, romboláshoz tehát kellett királyi engedély. Ám kérdés: mindebből mit ismertek és alkalmaztak a középkori Magyarországon? Semmit. Nem azért, mert hazánkban nem akadtak jogban jártas elmék, akik ezt a gyakorlatot terjeszthették volna. A magyar birtoklási-örökleti jog azonban merőben eltért a nyugat-európai megoldásoktól. Nálunk a hübér fogalma nem, vagy épphogy csak ismert volt. Az a személy, aki egyszer uralkodói adományt kapott, a családja fiági kihalásáig, alkalmasint évszázadokon át birtokolhatta is azt. Mivel a vár és a hozzá tartozó birtokok (falvak, vámok, révek, stb.) alkotta uradalom politikai befolyást jelentett, építésük a magánbirtokok számának szaporodásakor, azaz a 13. században fellendült.

Persze a kezdetek sem mellékesek. Ahogyan a korai magyar állam berendezkedett, azonnal megindult a várak építése is. Ezek az utókor által ispáni várnak nevezett föld és fa szerkezetű erősségek (ma is látható ilyen például Szabolcs vagy Abaújvár mellett) képezték a várispánságok és a vármegyék központját. Ebből következett az is, hogy az első időkben csak a király emeltethetett várakat nálunk is. Természetesen a 11. századtól fogva létező magánbirtokos réteg is valamiféle nemesi lakóhelyeken élt, de házaikat, 'palotáikat' nem ismerjük pontosan. Alighanem már ekkortól fogva udvarháznak nevezték ezeket az objektumokat. Azokat a magánvárakat pedig, melyeket romjaikban ma Kárpát-medence szerte megcsodálhatunk, zömében nem a korai századokban, hanem a 12. század végétől (eleinte még csak kisebb számban), illetőleg a 13. század első harmadától kezdték emelni. Korai és közvetett forrásokból (mint például Anonymus 1200 táján készült műve) tudható, hogy e várak emeléséhez minden esetben a király jóváhagyására lehetett szükség, ami azonban a kor szokásának megfelelően még szóban történhetett. Az első írott oklevelek (mert a középkorból ezek maradtak ránk értékelhető számban, lásd e tárgyban Nógrády Árpád dolgozatát lapunk 2010/5. számában) az 1240-es évektől őriztek meg efféle engedélyeket, feltehetőleg nem függetlenül a tatárjárás hatásától. (1244-ben a Csém nemzetség tagjai kaptak engedélyt a Vas megyei Óvár újjáépítésére.) Ezek a várak azonban meglepő módon jobbra nem a tatároktól fenyegetett keleti, hanem a nyugati határszélen épültek. Ebben erős befolyással bírt az éppen ekkor, az ún. Babenberg örökségért folyt osztrák-magyar háború.

Történetünk utolsó fejezete az Árpád-kor utolsó három-négy évtizedében indul. Nagyjából az 1260-as évektől – amikor IV. Béla (1235–1270) és fia, a későbbi V. István (1270–1272) között polgárháború zajlott – egyre-másra találkozhatunk olyan jelek-

1507-ben márkusfalvi Máriási István udvarház/vár építkezése ügyében Szepes megye és II. Ulászló király több levelet is váltottak egymással. A vár jelen formáját a 16. századi átépítések során nyerte el.

Egy 1270. évi oklevél adja tudtunkra, hogy Füzér várát II. András vásárolta meg Vak Andronicustól, így egyik legjobban datált, 1235 előtt bizonyosan állt magánvárunk.

Köszeg-Óház királyi építésű vár volt, amely a tatárjárás idején már bizonyosan állt. Minderről egy 1248-as oklevél tudósít.

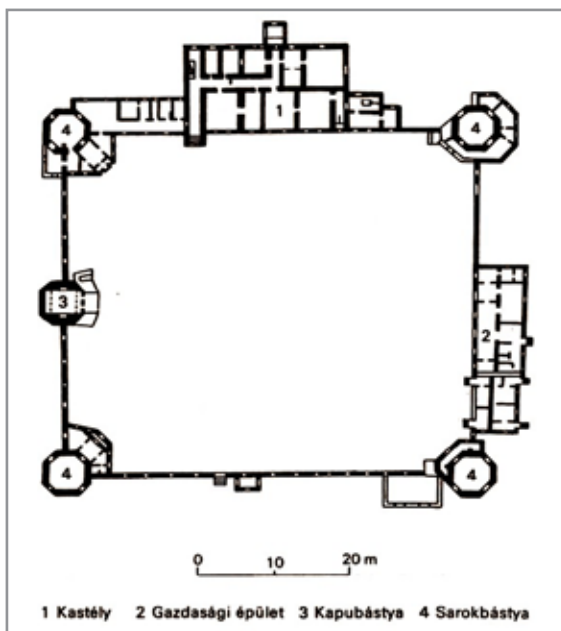
Dolha erődtített nemesi udvarháza Mátyás király 1460. évi engedélye alapján épült.

A napjainkra nyomtalanul eltűnt erősség valószínűleg a 17. századi dolhai kastély helyén (képünkön), vagy esetleg a mai görög katolikus templom környezetében állhatott, de keresték nyomait a község délkeleti végében, a Borzsa folyócska által közrefogott kis szigeten is.

A dolhai várkastély földszinti alaprajza

Tornai János fiai 1357-ben kaptak engedélyt Torna várának emelésére.

A kései középkorban a Szapolyaiak számos vár-uradalmának egyike.

kel, amik arra utalnak, hogy épültek bizony olyan erősségek, melyekről Béla királynak és udvarának nem volt tudomása. Számuk a század végéhez közeledve egyre emelkedett. Honnan tudható mindez? Alig két-három évtizeddel később, nagyjából 1321-ig bezárólag I. Károly király (1301/08–1342) hosszú háborúskodás árán szerezte vissza országa felett a fennhatóságot. E harcok során soktucatnyi vár tűnik fel a forrásokban, melyek zöméről feltehető, hogy nem a háború éveiben, hanem még a 13. században épültek. Adódik persze a kérdés, ha megszerezte őket, akkor miért nem romboltatta le ezeket az Anjou király, ahogyan például ilyenkor tőlünk nyugatabbra ezt tették? Károly felismerte a váraknak a területi hatalomban játszott szerepét, s az elfoglalt erősségekből a királyi hatalom támaszpontjai lettek. Alig-alig adományozott belőlük, mert nem kért vérrel szerzett hatalma csorbításából. S így gondolkodott a várépítésekről is. Az 1330-as évektől egészen a mohácsi csatáig tartó két évszázadból alig másfélszáz építési engedély maradt korunkra, s különösen kiemelkedik közülük Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) és Hunyadi Mátyás (1458–1490) kora. Ez a szám azonban csak első pillantásra tűnik szerénynek. Ha a magyarországinál nagyságrendekkel nagyobb forrásanyaggal bíró Angliával vetjük össze engedélyeinket, a számarányok nem is rosszak. Utóbbiból ugyanis az 1127–1622 közötti időszakból a legújabb és teljességre törekvő kutatások eredményeképpen 598 engedély szövege ismeretes.

Miről tanúskodnak ezek az engedélyek? Oklevelekről lévén szó, szerkezetük erősen formális, ám néhány érdekes, egyedi elem akad köztük. Vegyük ezeket most szemügyre.

Várépítési engedélyt minden esetben király bocsátott ki, más országos méltóságviselő, báró, alkalmasint kormányzó, ilyen joghatósággal nem bírt, s ebbéli jogát tudomásunk szerint egyetlen középkori királyunk sem ruházta át senkire. Mindegyik engedély pontosan megnevezte az azt elnyerő személyt esetleg annak leszármazóit is. Akadnak engedélyek, ahol az adományos érdemeit is elősorolják, amivel a különös királyi kegyet kiérdemelte. Eztán következett az igazán „hivatalos rész,” az engedély leírása. A magyarországiak zöme általános jellegű, azaz a megadományozott személy bármelyik birtokán építhetett egy várat (a teljes forrásanyagban csupán egyetlen, két vár építését engedő oklevelet ismerünk Zsigmond királytól 1399-ből, melynek kedvezményezettje Perényi Péter volt, s a két vár Nagyszőlösön [ma: Vinohragyiv, Ukrajna] és Abaujváron épülhetett). Kisebb számban, de vannak olyan engedélyeink is, melyek pontosan megnevezett birtokra szólnak. Ilyen esetekben nagyobb a valószínűsége, hogy a kezdeményező a birtokos volt, s kérelmére a király hozzájárult az építkezéshez. Végezetül fontos az a

típus, noha ilyen kevés akad, amikor már meglévő épületek erősítéséről van szó. Az egyik legkorábbi 1460-ból való, s a Máramaros megyei Dolha birtokon ad engedélyt benne Mátyás, hogy annak ura ott „kőházat,” azaz mai értelmezésünk szerint valamiféle erősített épületet emelhesen. Bakóc Tamás esztergomi érsek unokaöccse, Erdődi Péter pedig 1510-ben kapott engedélyt a ma is álló Vas megyei Jánosháza erősítésére. Gyakoribbak azok az esetek, amikor megyebeli nemesek fordultak a királyhoz valamely társuk általuk jogtalanak vélt erősítés építkezései miatt (1482-ben Szatmár megye közössége tett panaszt a Károlyiakra ilyen ügyben, míg 1511-ben II. Ulászló (1490–1516) írt a nagyszebenieknek vingárti Horvát János vingárti [ma: Vingard, Románia] építkezési tárgyában).

Mindezekből a figyelmes Olvasó előtt az a kép rajzolódhat ki, hogy a királyi hatalom a középkorban kizárólagos felügyeletet gyakorolt vagy legalább kívánt gyakorolni a várak emelése felett. S éppen emiatt érdekesek a kivételek, különösen, ha tendenciaszerűen jelentkeznek. Ezek vizsgálatával – s a régészeti eredmények bevonásával – közelebb kerülhetünk a középkori királyi hatalom mibenlétének, változásainak megismeréséhez, így e forrástípus az egyedi erősségek történetében játszott szerepén túl országos jelentőségre is számot tarthatnak. Mindennek illusztrálásaként álljon itt két szöveg. Az első érdekességét egyedisége adja, ti. ’ház’ építését engedélyezi a fentebb említett Dolhán, míg a másik egy klasszikusabb mintája a hazai engedélyeknek, az ugyancsak korábban szereplő Jánosházáról. ♡

A Bélteki család két tagja, Miklós és Mihály 1456-ban nyertek építési engedélyt a Szatmár megyei Erdőd várára V. (Habsburg) Lászlótól (1452–1457). Az erősség mai formája újkori átépítés eredménye.

Tamás fia Sinka és utódainak erőssége, Sebesvár, a 13. század utolsó évtizedében épült magánvárak tipikus képviselője volt Sáros vármegyében. Napjainkra nyoma is alig maradt.

1460. november 11.

A király úr Lőrinc deák által közvetített saját parancsából.

Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia stb. királya emlékezetül adjuk jelen oklevelünkkel és mindenkivel tudatjuk, akit illet, hogy részben hívünk, nagyságos Szapolyai Imre kincstartó állhatatos és hívünk, vitézlő Dolhai Ambrus érdekében tett kérelmére, részben pedig tekintettel ezen Ambrus megboldogult atyáknak, a néhai János nagyúrnak, Beszterce örökös grófjának, valamint felségünknek és Magyarország Szent Koronájának minden időben s helyen, lehetőségeihez mérten tanúsított szolgálataira és hűségére, különös királyi kegyünkben, jelen oklevelünk erejével megengedjük neki és hozzájárulunk ahhoz, hogy Dolha nevű Máramaros megyei birtokán, tetszése szerinti helyen kőházat emelhesen és építhessen, és azt maga s utódai örök és visszavonhatatlan joggal, más birtokjogukhoz hasonlóan, birtokolhassák ezen oklevelünk hatályával. Kelt Eperjesen, Szent Márton püspök és hitvalló ünnepén, az Úr ezernégyszázhatvanadik esztendejében.

1510. október 14.

Mi, Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya emlékezetül adjuk jelen oklevelünkkel, és mindenkivel tudatjuk, akit illet, hogy hívünk, Somlói Erdődi Péter állhatatos kérelmére, továbbá tekintettel lévén ugyanennek érdemeire és hűségére, nekünk és a Szent Korona számára tett szolgálataira, számára azt adományozzuk és engedélyezzük, hogy a maga Vas megyei Jánosházán álló házát, melyet alapjaitól maga építtetett – ha ellenség törne az országra, azok háborgatásától és támadásától biztonságban legyen –, kastély módjára fallal és árokkal erősíthesse, vehesse körül, erősíthesse meg, s azt maga és utódai minden más birtokjogukhoz hasonlóan örök joggal birtokolhassák mások jogainak sérelme nélkül úgy, hogy országunknak és országlakosainknak abból az erősségből semmiféle kárt vagy sérelmet nem okozhatnak, ellenkező esetben jelen oklevelünkkel kiadott engedélyünk veszítse érvényét, melyet magyar királyként használt titkospecsétünkkel erősítettünk meg. Kelt Nagyszombatban, Gál hitvalló ünnepét megelőző hétfőn, az Úr ezerötszázötödik esztendejében.

Főtisztelendő Keserű Mihály úr, boszniai püspök és királyi titkár előterjesztésére.